

Pojem *pistis* ve *Stromatech* Klementa Alexandrijského*

Veronika Černušková

Dezorientovanost, kterou čtenář zprvu nad textem Klementova spisu *Stromata*¹ pocítí, není způsobena jen odstupem oněch osmnácti staletí, jež nás od vzniku tohoto sedmi či osmisvazkového opusu dělí. *Stromata*² jsou skutečně dílem mimořádně nesystematickým, nesourodým a tajuplným, složeným jakoby metodou volných asociací, plynule přecházejícím od tématu k tématu, hýřícím metaforami, občas (a zejména zpočátku) přerušovaným únavně rozvleklými výklady dějin a chronologickými výčty. Namísto pečlivě upravené literární zahrádky s jasně ohraničenými a seřazenými záhonky logických celků, oddělených úhledně zameštenými pěšinkami, máme před sebou zdánlivě neobdělané pole porostlé nepřehlednou a jen obtížně průchodnou bujnou vegetací, již (jak tvrdí autor) zplodila ta nejúrodnější zemina.³ „Roste“ tu změť výroků a definic, jejichž kořeny sahají k různým filozofickým systémům, spolu s úryvky a parafrázemi antických tragédií, žalmů, evangelií, děl Filóna Alexandrijského, Homérových eposů, apokryfů, starozákonních prorockých knih, Pindarových básní, Pavlových listů, Platónových dialogů, Pentateuchu, Menandrových komedií atd. a s myšlenkovým dědictvím, které prý Klement převzal od svých moudrých učitelů.⁴ Začteme-li se ovšem hlouběji, zjistíme, že se nejedná o nějaký myšlenkový plevel, že zahradník tyto kvalitní semena a sazenice pečlivě vybral a zcela záměrně je pomíchal, aby ve vzniklém houští nutně zabloudili „nezasvěcení“, tedy lidé, jimž chybí dostatečná duchovní průprava⁵ a kteří nechtějí mít víru, jak o ní bude v tomto příspěvku řeč. Člověk „moudrý sám před sebou“, natolik arogantní a pyšný na množství svých (kusých) vědomostí, že není ochoten se poctivě a trpělivě nad věcmi zamýšlet, totiž ani nemůže určité skutečnosti pochopit, míní Klement; jen by je znevážil a pošlapal jako svině nabídnuté perly. Je proto lepší, když *Stromata* jako nezáživnou četbu odloží a nechá se raději „drbat za ušima“⁶ slovy příjemnějšími a lahodnějšími. Komu však nechybí onen nutný předpoklad pochopení, víra, a vynaloží dostatek úsilí (což je neméně důležité), tomu budou plody nasbírané na Klementově poli sytou duchovní stravou.

* Tato studie vznikla v rámci činnosti Centra pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty (Výzkumný záměr CMTF UPMSM 6198959202).

¹ V českém překladu je zatím k dispozici první kniha – KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ, *Stromata I*, přel. Jana Plátová, úvod a pozn. Miroslav Šedina, Praha: OIKOYMENH, 2004 (na s. 523 je uveden seznam překladů do moderních jazyků); český překlad druhé a třetí knihy se v tuto chvíli k vydání připravuje.

² Celý název: Τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων Στρωματεῖς [Sbírka gnostických poznámek sledujících pravou filozofii]. Titul, či spíše název literárního žánru στρωματεῖς znamená koberce slátané z malých dílků (srov. angl. *patchwork*). Srov. André MÉHAT, *Étude sur les Stromates*, Paris: Éditions du Seuil, 1966, s. 96–104.

³ Srov. *Strom.* IV 3–7; srov. VI 2,1–3; VII 111.

⁴ Srov. *Strom.* I 13–16.

⁵ Srov. např. *Strom.* IV 4,1. Čtenářům „začátečnickům“ a „mírně pokročilým“ jsou určeny jiné Klementovy spisy, *Protreptikos* (řecký text s českým překladem: KLÉMENS ALEXANDRIJSKÝ, *Pobídka Řekům*, úvod, překl. a pozn. Matyáš Havrda, Praha: Herrmann a synové, 2001) a *Paidegogos*.

⁶ *Strom.* I 23,4.

Svým enigmatickým slohem alexandrijský učitel mimoděk pěstuje ve svých žácích schopnost číst mezi řádky (διωρᾶν), tolik potřebnou při studiu Písma, a hojnými odkazy na díla pohanských filozofů je učí i zde hledat a nacházet semena pravdy, a vede je tak k samostatnému myšlení. Ukazuje správný směr těm, kdo se vydávají do neznáma; vykročit a hledat zbytek cesty již musí každý sám. Navíc, jak v této souvislosti téměř škodolibě poznamenává, „slepice mají nejkvalitnější maso, když se jim nesype příliš mnoho krmení a ony si potravu musí pracně nohama vyhrabávat a sbírat“.⁷ Náš příspěvek si bere za cíl tuto námahu čtenáři tak trochu usnadnit (Klement snad promine) a z ovoce nasbíraného na poli *Stromat* „destilovat“ učení o víře, což je, jak jsme již naznačili, téma v pravém slova smyslu klíčové. Aniž bychom se tedy podrobně zabývali neméně důležitou a často diskutovanou otázkou po Klementově myšlenkové originalitě a zdrojích, z nichž čerpal,⁸ zaměříme se na jeho výsledné učení o víře, ať už je podáno biblickým jazykem nebo v termínech platónské, peripatetické a stoické filozofie, s nimiž byli zvyklí pracovat Klementovi současníci.⁹

Na malé ploše učení obsaženého v tomto spise je tedy mnoho plodných semen, „jako různých rostlin v poli“, říká Písmo (Job 5,25). To je také důvod, proč naše poznámky nesou případný název „Koberce“ – jsou rozmanité jak onen pradávný obětní dar, o němž Sofoklés píše:

„Byla tam ovčí vlna a víno, dobře uchované hrozny, byly tam všeliké plody smíšené s ječnými klasy, olej a rusé včely složité voskové dílo.“

Často tedy bude nutné jakoby protřepávat a natřásat v koších bohatou směsí semen a vybírat pšenici.¹⁰

⁷ *Strom.* II 3,4; srov. IV 5.

⁸ Shrnutí přístupů k tomuto problému podává např. Annewies van den HOEK ve své monografii *Clement of Alexandria and his Use of Philo in the Stromateis: An Early Christian Reshaping of a Jewish Model*, Leiden: E. J. Brill, 1988, s. 1–22, srov. též Matyáš HAVRDA, *Kléments Alexandrijský a platónská tradice*, disertace, Praha: Ústav filosofie a religionistiky FF UK v Praze, 2000, s. 7–11. Podle našeho názoru je to jako ptát se po myšlenkové originalitě například populárního spisovatele Anselma Grüna. Podobně jako tento spisovatel přejímá Klement ve své době moderní myšlenkové koncepce (Filón Alexandrijský a střední platonismus) a zároveň se zhusť odvolává na jinými autory zprostředkovanou moudrost dávných filozofů a na Písmo, přičemž s obojím nakládá poněkud svévolně, zejména proto, že přebírané myšlenky staví velmi často mimo původní kontext. Všechno přitom, ať už se jedná o dědictví židovské, řecké nebo alexandrijské kultury, bere do služby Slova promlouvajícího v evangeliu – srov. Eric OSBORN, *The Philosophy of Clement of Alexandria*, Cambridge: Cambridge University Press, 1957, s. 9. Tentýž autor ve svém článku „Arguments for faith in Clement of Alexandria“, *Vigiliae Christianae* 48 (1994): 1–24, na s. 4 říká: „It is a mistake in the elucidation of Clement's complex ideas, to isolate philosophical argument from evangelical exhortation. Clement quotes Plato 600 times and Paul 1200 times; frequently they are quoted together.“

⁹ Raoul MORTLEY, *Connaissance religieuse et herméneutique chez Clément d'Alexandrie*, Leiden: E. J. Brill, 1973, s. 122: „Clément, pour la première fois réussit à réaliser une synthèse entre la *pistis* de la philosophie et la *pistis* de la religion chrétienne.“ Srov. Salvatore R. C. LILLA, *Clement of Alexandria: A Study in Christian Platonism and Gnosticism*, Oxford: Oxford University Press, 1971, s. 121–124; Elizabeth A. CLARK, *Clement's Use of Aristotle: The Aristotelian Contribution to Clement of Alexandria's refutation of gnosticism*, New York: Edwin Mellen Press, 1977, s. 16–20.

¹⁰ *Strom.* IV 6,2; 7,4 (Sofoklés, *Fr.* 366).

1. SLOVO A SLYŠENÍ, ROZUM A ROZHODNUTÍ¹¹

Pohanští intelektuálové vidí v křesťanské víře, stěžuje si Klement, jen jakési rozumem nereflektované přijímání Ježíšových tvrzení, a gnostikové (jmenovitě stoupenci Valentinovi) zase přisuzují víru prostému lidu,¹² zatímco oni sami, jakási privilegovaná třída duchovních lidí, prý vlastní poznání jako vrozenou dispozici, jež je od ostatních odlišuje.¹³ Proti takovému znevažování víry ze strany jak „sofistů“ – (rádoby)filozofů – tak samozvaných „znalců“ – (rádoby)gnostiků – se Klement ohrazuje na první pohled ne zcela srozumitelným tvrzením, že víra podmiňuje poznání, že je jedinou *cestou k pravdě*.¹⁴ Moudrost neukotvená ve víře, je podle něj iluzorní; nevěřící „mudrc“ se vydává napospas vlnobití všemožných názorů a pravda se mu ztrácí z dohledu. „Zahubím moudrost ‚moudrých‘ a rozumnost ‚rozumných‘ zavrhnou,“ opakovaně cituje Klement.¹⁵

Alexandrijský učitel však samozřejmě opěvuje jen víru v důvěryhodné a přesvědčivé Slovo, prostředkované učením apoštolů, nikoli domněnky založené na nějakých dohadech a dojmech.¹⁶ „Nedůvěra již způsobila mnoho dobra a víra mnoho zla,“ cituje neznámého autora, snad Epicharma. Nevěřit pravdě přináší smrt a věřit jí znamená život, uvěří-li však člověk lži (ať už dobrovolně nebo sveden úzkostí, hněvem či vášní), táhne ho to do zkázy.¹⁷ „Milovník pravdy Platón jakoby v božském vytržení říká: ‚Já už jsem takový, že nevěřím ničemu jinému než Slovu, protože se mi po úvaze jeví jako nejlepší.‘“¹⁸

Víra ve Slovo je podle Klementa na prvním místě *milostí*, „jakousi Boží mocí, silou pravdy“,¹⁹ nikoli výsledkem lidského intelektuálního úsilí či dokonce produktem citů. Pochází od Boha.²⁰ Jeho Slovo, v němž cítíme sladkost pravdy a vůni poznání, nás vábí a svádí téměř proti naší vůli jako fascinující zpěv Sirén, burcuje nás, ať

¹¹ Výraz *logos* je, jak známo, mnohoznačný; pro Klementa jsou nejdůležitější tyto významy: a) „argument“, „princip“, „zákon“; b) „myšlení“, „rozum“; c) „výrok“, „slovo“ a d) „Slovo“ jako druhá osoba Nejsvětější Trojice. Pokud v této práci překládáme Rozum či Slovo/Rozum, chceme tím odkázat na Klementovy hříčky s těmito různými významy, nikoli snad tvrdit, že lze božský Logos ztotožňovat s diskurzivním myšlením. Srov. G. W. H. LAMPE, *A Patristic Greek Lexicon*, 13. vyd., Oxford: Oxford University Press, 2000, *λόγος* IAB, II; H. G. LIDDELL – R. SCOTT, *A Greek-English Lexicon*, 9. vyd., Oxford: Oxford University Press, 1996, *λόγος* III, IV, VI. K problematice pojmu *logos* u Klementa viz Martin DEKARLI, „Klement Alexandrijský a jeho theologie Slova,“ *Theologická revue* 74, č. 3-4 (2003): 338–350.

¹² K tomuto typu „prostoty“ se Klement s notnou dávkou ironie sám hrdě hlásí (*Strom.* II 10,2: Οἱ δὲ ἀπὸ Οὐαλεντίνου τὴν μὲν πίστιν τοῖς ἀπλοῖς ἀπονείμαντες ἡμῖν...). Ke kritice ze strany filozofů, či spíše sofistů, kteří si titul „milovníci moudrosti“ osvojují neprávem, srov. *Strom.* I 22–27.

¹³ *Strom.* I 43,1; II 10,2.

¹⁴ *Strom.* II 4,2: Αἱ δὲ ὁδοὶ σοφίας ποικίλαι ὀρθοτομεῖν ἐπὶ τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας, ὁδὸς δὲ ἡ πίστις.

¹⁵ 1 Kor 1,19n.; Iz 29,14 (in *Strom.* II 51,3–5; I 88,4–89,4; V 8,1).

¹⁶ Srov. např. *Strom.* II 25,1–3. Tedy ἐπιστημονική, nikoli δοξαστική πίστις (*Strom.* II 48,2).

¹⁷ *Strom.* IV 8,2,4; srov. I 42,4; 48,2; V 12,3n.

¹⁸ *Strom.* I 42,1. Platón, *Kritón* 46b: Ὡς ἐγὼ; (οὐ νῦν πρῶτον ἀλλὰ καὶ ἀεὶ;) τοιοῦτος οἷος (τῶν ἐμῶν) μηδὲν ἄλλω πεῖθεσθαι ἢ τῷ λόγῳ ὅς ἂν μοι λογιζομένῳ βέλτιστος φαίνεται (pasáže v závorce Klement vynechává). Slovo *λόγος* v původním kontextu pochopitelně znamená jednu z výpovědí či úsudků. František Novotný (PLATÓN, *Euthyfrón, Obrana Sókrata, Kritón*, 4. vyd., Praha: OIKOYMENH, 2000) tedy překládá: „Já jsem totiž takový, (a to ne teprve nyní, nýbrž vždycky), že (z toho, co je mé,) já neposlouchám ničeho jiného než rozumové myšlenky, které se mi po úvaze jeví nejlepší.“

¹⁹ *Strom.* V 5,4; 9,2; II 48,4; srov. V 9,2; výslovně „víra je milost“: *Strom.* I 38,5 a II 14,3; srov. VII 55,2.

²⁰ *Strom.* II 30,2: Φημί τοίνυν τὴν πίστιν ... θεῖόν τι εἶναι.

otevřeme dokořán volající pravdě sluch své duše, zahlušený ješitnou, neposlušnou pseudomoudrostí a ucpaný špinou lživých nauk.²¹ Víra takové procitnutí člověka umožňuje: je darem nového zraku, nového sluchu, nového srdce, tedy schopnosti slyšet, vidět, dotknout se rozumem – *vnímat* ty nové neslýchané věci, jež tvoří Slovo.²²

Něco jiného je mluvit o pravdě a něco jiného je, když pravda sama sebe vykládá. Něco jiného je tušení pravdy, a pravda sama, nápodoba, a věc sama. Co je pravdě podobné, ukáže se studiem a kázní, pravda sama však mocí a vírou.²³

Ovšem stejně jako vyklíčení semene napomáhá plodivá schopnost země a sláma vzplane snadněji, když je suchá, a tedy připravena přijmout do sebe sílu ohně, podobně je podle alexandrijského učitele víra jakousi (Bohem darovanou) lidskou dovedností. Umožňuje přijímat, a tedy chápat Slovo, jež člověka tajuplně (ἀρρήτω πνεύματι) přitahuje jako magnet železo. Člověk sám tedy v tomto procesu sice není příčinou, ale spolupříčinou ano, stejně jako kus železa přitahovaný magnetem.²⁴ Náš autor ostře odmítá názor, že by víra byla vrozenou dispozicí náležející vyvoleným,²⁵ a hájí svobodu a zodpovědnost každého jednotlivce ohledně víry a nevíry. Kdyby byla víra (některým) lidem „shůry dána“, byli bychom jako loutky bez vůle voděné na provázcích a těžko by vůbec bylo možné nazvat nás živými bytostmi. Víra podle Klementa skutečně je Božím darem, nikoli ovšem jako nějaká danost (οὐσία), nýbrž jako možnost či moc (ἐξουσία), není přirozeností nebo substancí, ale volbou (προαίρεσις)²⁶ svobodně se rozhodujícího člověka.²⁷

Každé poznání je založeno na již poznaném, shrnuje Klement poznatky jemu současné filozofie,²⁸ návrat zpět k základům učení však není nekonečný – na počátku procesu dokazování stojí absolutní nedokazatelné principy (ἀρχαί), které jsou pravdivé, zřejmé vnímání (αἴσθησις) a intelektu (νοῦς, νόσις) a důvěryhodné samy o sobě (τὰ ἐξ αὐτῶν πιστά).²⁹ Ve vnímání a intelektu tedy spočívá podstata vědění, protože jen jejich prostřednictvím lze uchopit nedokazatelné prvotní pravdy.³⁰ „Intelekt vidí a slyší, vše ostatní je hluché a slepé,“ cituje Klement Epicharma.³¹ Víra je pak podle Klementa jakýmsi duchovním vnímáním neviditelných skutečností, a proto jako jediná umožňuje přístup k prvnímu Principu, věčnému Bohu, jehož

²¹ *Strom.* I 21,1; IV 100,1 (2 Kor 2,14); II 9,7; I 38,5; II 24,4 (Mt 11,15), V 2,1; V 13,1n.; VI 127,2; VII 27,6.

²² *Strom.* I 57,4; 92,2; 178,1; II 15,3; V 3,16; 34,1–3; VI 48,2; 86,1. Dotýkat se, vidět rozumem: *Strom.* V 16,1; 67,2. *Strom.* II 15,3; Iz 43,19a; Iz 64,3; 1 Kor 2,9. Srov. též OSBORN, *The Philosophy of Cl. of Al.*, s. 127–131.

²³ *Strom.* I 38,4n.

²⁴ *Strom.* II 25,4–26,2.

²⁵ Podle Klementova svědectví jde o mínění basileidovců, viz *Strom.* II 10,1; srov. též II 29,4; 54,5; IV 80,4; 153,1.

²⁶ Explicitně ztotožněna s vírou ve *Strom.* II 9,2; 11,1.

²⁷ *Strom.* II 10–11; V 3,2; II 77,5.

²⁸ Jak jsme již naznačili, operuje Klement dosti násilně s pojmy, jež mají svůj původ v rozličných filozofických systémech (a které mu prostředkují filozofové jeho doby). Při studiu *Stromat* je tedy třeba nejen znát prvotní význam Klementem užívaných pojmů, ale dokázat také od jejich původního kontextu odhlédnout a nechat se vést autorem samotným, jenž definice klasických filozofů častěji parafrázuje než cituje.

²⁹ Srov. *Strom.* VIII 6,7–7,7.

³⁰ *Strom.* II 13,2–14,1; VIII 14,3: Ἀρχὴ δὲ τῶν ἀπάντων ἐστὶ τὸ πρὸς αἴσθησιν τε καὶ νόησιν ἐναργές.

³¹ *Strom.* II 24,4n.

existenci nelze z ničeho dedukovat, protože mu nic nepředchází.³² Je intelektuálním zahlédnutím těch nejpodstatnějších věcí, poznáním ve zkratce.³³ Proto lze říci, že víra poznává a poznání věří,³⁴ a v tomto smyslu také Klement etymologizuje slovo *pistis* jako *PerI to on STasIS*, spočinutí duše v tom, co je.³⁵

Věřit tedy rozhodně není totéž co domnívat se. Kdyby tomu tak bylo, žádný úsudek by nebylo možné pokládat za spolehlivý.³⁶ Víra je naopak kritériem (κριτήριον) vědění,³⁷ „oporou (ὑπόστασις) pro to, v co člověk doufá, a důkazem, zkoumáním (ἐλεγχος) toho, co nevidí.“³⁸ V pozadí tohoto Klementova pojetí stojí zřejmě stoické učení o získávání vědomostí (kritériu pravdy),³⁹ které měl Zénón dle Ciceronova svědectví ve zvyku objasňovat následujícím názorným příkladem: rozevřel dlaň pravé ruky a natáhl prsty, aby tak symbolizoval vnímání (*visum*); poté prsty poněkud pokrčil, čímž naznačil přitakání vnímanému (*adsensus*), načež ruku sevřel v pěst, aby vyjádřil uchopení vjemu (*comprehensio*, κατάληψις). Nakonec stiskl zavřenou pravici levou rukou, a znázornil tak vědění (*scientia*).⁴⁰ Převáděno z roviny smyslové na rovinu duchovní ztotožňuje Klement víru s každým z těchto kroků vedoucích k poznání: víra je jak vnímáním, tak přitakáním vnímanému, a následně pak pevným přesvědčením.

My, kteří jsme na základě Písma přijali, že Pán dal lidem svrchovanou svobodu zvolit nebo odmítnout, spočíme ve víře, v tom neklamném kritériu. Prokažme, že náš „duch je odhodlaný“ (Mt 26,41). Vždyť jsme si zvolili život a uvěřili jsme Bohu skrze jeho hlas – a kdo uvěřil Slovu, ví, že je pravdivá i věc, o níž Slovo vypovídá, neboť Slovo je pravda (J 14,6). Kdo neuvěřil vyslovujícímu, neuvěřil Bohu.⁴¹

K přitakání (συγκατάθεσις),⁴² tedy souhlasu, který člověk udílí k přijetí, uchopení vnímaného, dochází bez toho, že by byl předložen nějaký důkaz (ἀπόδειξις), pouze na základě zřejmosti, přesvědčivosti, „síly“ daného vjemu. Pokud jde o nadsmyslové, duchovně-intelektuální⁴³ vnímání božských skutečností, jímž je, jak jsme ukázali, víra, je garantem přesvědčivosti ten nejsilnější a nejmocnější, Bůh, neboť on sám, jediný, kdo je důvěryhodný sám o sobě,⁴⁴ se na základě vlastního rozhodnutí stává

³² Strom. V 82,3; VII 95,6.

³³ Strom. VII 57,3: σύντομος τῶν κατεπιγόντων γνώσις (poznáním toho nejnutnějšího ve zkratce).

³⁴ Strom. II 16,2: Πιστὴ τοῦτον ἡ γνώσις, γνώσις δὲ ἡ πίστις. Srov. V 1,3: Οὐτε ἡ γνώσις ἄνευ πίστεως οὐθ' ἡ πίστις ἄνευ γνώσεως. Srov. Strom. 13,2–14,1; 31,1.

³⁵ Strom. IV 143,2n., srov. II 51,3.

³⁶ Srov. Strom. II 27,4.

³⁷ Srov. Strom. II 7,2; 50,1; VI 81,2; VII 93,2; 94,6; 95,5; VIII 8,6. Strom. II 15,5: „Aristoteles říká, že víra je z vědění vycházející úsudek, že to a to je pravdivé. Má tedy větší závažnost než vědění a je jeho kritériem.“ Tato myšlenka se v dochovaném Aristotelově díle nenachází; je možné, že byla středoplatónskými filozofy převzata z nějakého nedochovaného Aristotelova spisu, možná od stoiků (srov. LILLA, *Clement of Alexandria*, s. 135; OSBORN, „Arguments for faith“, s. 15).

³⁸ Žd 11,1 (in Strom. II 8,4).

³⁹ K významu stoického termínu *kritérion* viz John M. RIST, *Stoická filosofie*, přel. Karel Thein, Praha: OIKOYMENH, 1998, s. 143–161.

⁴⁰ Srov. CICERO, *Academica Priora* II 145.

⁴¹ Strom. II 12,1; srov. Strom. II 7,2; 9,6; 15,5; 50,1; VI 81,2; VII 93,2; 94,6; 95,5; VIII 8,6.

⁴² Strom. II 8,4; 9,1n.; 27,2; 28,1; 54,5; 55,1; V 3,2; 86,1; VII 53,1.

⁴³ Jak jsme si již měli možnost povšimnout, Klement používá pojmy (δια)νοητικός a πνευματικός jako synonyma, srov. např. Strom. II 50,4: ...τὸ διανοητικὸν ἢ πνευματικὸν ἢ ὅπως καὶ βούλει καλεῖν.

⁴⁴ Strom. VII 95,4–6.

objektem lidského „vnímání“. Ne-víra je domněnkou, avšak víra je něčím víc: vztahem poznání vzniklým na základě Božího i lidského rozhodnutí.⁴⁵ Z tohoto důvodu definuje alexandrijský učitel víru jako *zbožné* přitakání.⁴⁶ Termín „volba“ má pak u Klementa význam téměř totožný: jedná se o rozhodnutí přijmout autoritu Božího „hlasu“ v Písmu; bez důkazu – jen na základě jeho přesvědčivosti uznat, že toto Slovo je důkazem všeho.⁴⁷

Jinak řečeno, víra (a následně poznání z ní vzešlé) je vlastně sama důkazem.⁴⁸ Řecké slovo πίστις mimo jiné znamená rovněž „důkaz“, „ověření“, „zdroj přesvědčivosti“. Nejde však o demonstrativní důkaz, jímž je ἀπόδειξις, spíše o argument, poukázání na něco, co se nemíní či nelze demonstrativně dokázat, například na nějakou lidskou zkušenost či prožitek. Klement ovšem navíc hovoří⁵⁰ o dvou druzích víry a důkazu: πίστις i ἀπόδειξις může mít podle něj buď povahu vědění (ἐπιστημονική),⁵¹ nebo povahu domněnky (δοξαστική). Důkaz založený na domněnkách (δοξαστική ἀπόδειξις) je výsledkem lidské rétorické argumentace či dokonce dialektických sylogismů, „vědoucí“ důkaz (ἐπιστημονική ἀπόδειξις) je však důkazem nejvyšším, důkazem shůry (ἀνωτάτω) – je jím samo Boží Slovo, které vštěpuje do duší toužících po moudrosti, „vědoucí“ víru, která je vlastně poznáním. Jestliže totiž pro své tázání přijmeme určitá pravdivá východiska („vědoucí“ důkaz, důkaz shůry), bude pak samozřejmě stejně pravdivý i závěr, který nám z nich vyplyne („vědoucí“ víra, věřící poznání), tvrdí Klement. O této víře a z ní vzešlém či s ní totožném poznání lze tedy říci, že je důkazem, že πίστις (= γνῶσις) = ἀπόδειξις.⁵²

Když někdo uvěří božským Písmům, má spolehlivé měřítko (κριτήριον) pro svůj úsudek – (vírou) přijímá za nepopíratelný důkaz hlas Boha, který nám Písmo dal. Již tedy nelze obhájit tvrzení, že víra vzniká z podpory důkazu. „Blahoslavení, kdo neviděli, a uvěřili.“ (Jan 20,29)⁵³

⁴⁵ Srov. zejména *Strom.* II 27,4–28,3.

⁴⁶ Θεοσεβείας συγκατάθεσις, dosl. „přitakání zbožnosti“ (*Strom.* II 8,4). Jak upozorňuje Laura RIZZERIO, jde v rámci řecké literatury o zcela neobvyklé slovní spojení („Considerazioni sulla nozione di ‚fede‘ in Clemente Alessandrino. Un esempio di sintesi tra cultura classica e pensiero cristiano – *Strom.* II 8,4–9,7,“ *Sandalion* 8-9 [1985-1986]: 147–179, s. 160).

⁴⁷ Srov. *Strom.* II 9,2,6; 25,3; 27,3; 49,3n.; V 6,1; I 88,8; II 52,7; VII 7,4.

⁴⁸ *Strom.* II 9,1–2; 10,1; 48–49. Srov. Žd 11,1 (in *Strom.* II 8,4): Ἐστιν δὲ πίστις ... πραγμάτων ἑλεγχος οὐ βλεπομένων.

⁴⁹ LIDDELL–SCOTT, *A Greek-English Lexicon*, πίστις II.2.

⁵⁰ Jak upozorňuje LILLA (*Clement of Alexandria*, s. 134), Klement tak parafrázuje Aristotelovo (středoplatónskými filozofy zprostředkované) rozdělení sylogismů na vědecké (ἐπιστημονικός) a dialektické (διαλεκτικός, ὁ ἐξ ἐνδόξων).

⁵¹ Klement tedy nestaví k ἐπιστημονική πίστις do kontrastu ψιλή či dokonce κοινή πίστις, jak to vyplývá z Lillova výkladu (*Clement of Alexandria*, s. 132–142, zejména s. 139), ale δοξαστική πίστις. Víra společná všem křesťanům (κοινή, viz *Strom.* IV 100; V 2,6; 26,1; VII 97,3) je v každém případě ἐπιστημονική, protože věří ve „vědoucí“ důkaz, i když je třeba holá, prostá, intelektuálně nezpracovaná (ψιλή, viz *Strom.* V 9,2; I 43,1; V 53,3).

⁵² *Strom.* II 48–49; srov. VII 92,3; VIII 5,1–5; 7,6–8.

Strom. II 49,3–4: Ἡ γὰρ ἀνωτάτω ἀπόδειξις, ἣν ἠνιξάμεθα ἐπιστημονικὴν, πίστιν ἐντίθησι διὰ τῆς τῶν γραφῶν παραθέσεως τε καὶ διορίσεως ταῖς τῶν μανθάνειν ὀρεγομένων ψυχαῖς, ἥτις ἂν εἴη γνῶσις. εἰ τὰ παραλαμβανόμενα πρὸς τὸ ζητούμενον ἀληθὴ λαμβάνεται, ὥς ἂν θεῖα ὄντα καὶ προφητικά, δηλοῦν που ὡς καὶ τὸ συμπέρασμα τὸ ἐπιφερόμενον αὐτοῖς ἀκολούθως ἀληθὲς ἐπενεχθήσεται· καὶ εἴη ἂν ὁρθῶς ἀπόδειξις ἡ γνῶσις.

⁵³ *Strom.* II 8,4–9,2,6; srov. II 24,2; 48,3–49,4.

Jako synonymum k pojmu „zbožné přitakání“ uvádí pak Klement „dobrovolnou anticipující představu“ (πρόληψις ἐκούσιος).⁵⁴ Stoicko-epikurejský termín *prolēpsis* znamená na předchozích zapamatovaných smyslových zkušenostech založenou anticipaci, která umožňuje plné uchopení dané věci.⁵⁵ Pokud nechápeme význam svých otázek, nemůžeme se dozvědět odpovědi na ně. Zeptáme-li se například při pohledu na nezřetelný bod v dálce: „Je támhleto kůň?“, ale nemáme pražádnou představu o tom, co slovo „kůň“ znamená, nebude nám odpověď nic platná, ani kdyby nám ji tázaný křičel do ucha. Nejprve musíme mít jakési „nejnutnější poznání“, nabyté dřívější smyslovou zkušeností – musíme jít a prohlédnout si nějakého koně. Jen tak budeme schopni porozumět případné odpovědi na svou otázku. Stejně tak je tomu při naší snaze poznat počátky všech věcí (ἀρχαί), Boha. Nejprve je musíme jaksi „zahlédnout“ svým intelektem, a teprve pomocí předběžné představy, kterou si na základě tohoto „vjemu“ vytvoříme, můžeme začít chápat. Poznání Boha, shrnuje Klement, se tudíž neopírá o důkazy, ale o víru jakožto anticipující představu, vzešlou ze „zahlédnutí“ božských skutečností, pro něž jsme se ve svobodné poslušnosti⁵⁶ rozhodli (a jímž je rovněž víra), či lépe řečeno, opírá se o jediné věrohodné důkazy – ty, které člověk získává prostřednictvím Písma a apoštolské tradice od samotného Slova/Rozumu.⁵⁷

Jak bychom se mohli něco dozvědět o tom, nač se ptáme, aniž bychom měli představu, oč nám jde? A jakmile se to dozvíme, utváříme si z představy pochopení. Kdo se táže a nechybí mu přitom představa o dané věci, jež mu umožňuje přijímat, co se o věci říká, ten má uši otevřené pro pravdu (srov. Lk 8,8). „Šťastný, kdo mluví do uší lidí naslouchajících,“ (Sir 25,9) a stejně tak je jistě šťastný, kdo umí poslouchat. A uslyšet znamená porozumět. Jestliže tedy víra není nic jiného než anticipující představa myslí o tom, co se říká, a to je naslouchání, rozumění a poslušnost, pak se nemůžeme nic dozvědět bez víry, protože se nemůžeme nic dozvědět bez anticipující představy. Že je to pravda, nejlépe potvrzují slova proroka: „Pokud neuvěříte, nepochopíte.“ (Iz 7,9).⁵⁸

Shrňme tedy dosavadní poznatky. Víra v Boha, který se zjevuje v Písmu a apoštolské tradici, není podle Klementa souborem domněnek, jak by si někteří chtěli myslet. Naopak je tím, čemu filozofové říkají kritérium pravdy: vnímáním a přitakáním božským skutečnostem, které jsou zřejmé a přesvědčivé samy o sobě, a je pak také anticipující představou vzniklou na základě tohoto vnímání, která umožňuje pochopení a bez níž pochopení není možné. To vše se děje, jak Klement zdůrazňuje, na základě svobodné volby člověka, tj. dobrovolně poslušného přijetí Boží milosti.

⁵⁴ Strom. II 8,4; srov. 28,1.

⁵⁵ Srov. Diogenes Laertios, *Vitae philosophorum* 10,33n.

⁵⁶ Strom. I 173,6; II 16,2; 51,3–52,4; Strom. IV 27,3; srov. I 88,6–8.

⁵⁷ Srov. Strom. II 25,3.

⁵⁸ Strom. II 17,1–4.

2. OD VÍRY K VÍŘE, OD MILOSTI K MILOSTI

Samo rozhodnutí slyšet Slovo a přitakat Rozumu však není dostačující lidskou odpovědí. Jsme zváni k tomu, abychom postoupili „od víry k víře“:⁵⁹ od prosté víry k víře moudré, od uvěření k věrnosti.⁶⁰ Vzorem naší víry je Abrahám,⁶¹ který se „vydal na cestu, jak mu Hospodin řekl“.⁶² Obecná víra (κοινή πίστις), tj. přijetí nauky, je oním (nezbytným) mlékem, jímž se živí duchovně nedospělí, než dokáží přijímat tuhou stravu víry vyššího stupně (ἐξαιρετος πίστις), jak o ní bude dále řeč; je základem, na němž má být vybudováno individuální porozumění a žití.⁶³ Nestačí spolu s Mojžíšem volat k Bohu: „Zjev se mi!“ Je třeba drát se (εἰσελθεῖν βιάζεσθαι) do temného mračna, v němž „je“ hlas Boží;⁶⁴ nejen přijmout, ale nechat v sobě zakořenit hořčičné semínko víry, aby mohla dorůst do plné síly, aby se k ní slétala a usedala na ni slova o vznešených nebeských věcech.⁶⁵

Víra se tedy má vyvíjet, být neustále v pohybu; je zvána k tomu, aby nezůstala nevzdělanou, holou (ψιλὴ πίστις),⁶⁶ ale rostla v poznání. Uvažování podložené důkazy jí dodává na přesnosti a dokresluje v srdci uvažujícího kontury onomu bezprostřednímu poznání či poznání ve zkratce,⁶⁷ kterého se mu z Boží milosti dostává. Tím se duše člověka očisťuje od smyslových věcí a rozněcuje se, aby jednou mohla pochopit plnou pravdu.⁶⁸ Její víra se opevňuje čím dál tím silnější hradbou „vědoucích“ důkazů (ὑπόδειξις = πίστις), jež jí sám Rozum/Slovo dává „nazít“ při studiu Písma a také filozofie, v níž jsou rovněž obsažena „semena Rozumu/Slova“.⁶⁹ Tak se pouhá, holá víra (vnímání a přitakání) postupně rozvíjí ve víru intelektuálně uchopenou (přesvědčení, πεῖθω).

Rozum/Slovo tedy nechce, aby člověk, který uvěřil, zůstal stát a nepostupoval dále k pravdě. Vždyť říká: „Hleďte a naleznete.“ (Mt 7,7) ... „Žijte v Kristu Ježíši, jestliže jste ho přijali jako Pána. V něm zapusťte kořeny, na něm stavte základy a upevňujte se ve víře,“ (Kol 2,6) přičemž upevnená víra je přesvědčení. „Dejte si pozor, aby vás někdo neodvedl jako svou kořist“ od víry v Krista „prázdným a klamným filozofováním“, popírajícím Prozřetelnost (Kol 2,8).⁷⁰

Klement často kritizuje sklon některých křesťanů k intelektuální lenosti, mnohdy podporované jakousi iracionální obavou o zachování čistoty víry. Vždyť usilovat o víru, a odmítat přitom jakékoli vzdělání ve filozofii, dialektice a přírodních

⁵⁹ Řím 1,17 (in *Strom.* II 29,3; 126,3; V 2,3).

⁶⁰ *Strom.* V 2,3–6: Δικαιοσύνη δὲ θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν. (Řím 1,17) Φαίνεται οὖν ὁ ἀπόστολος διττὴν καταγγέλλων πίστιν, μᾶλλον δὲ μίαν, αὐξησιν καὶ τελείωσιν ἐπιδοχομένην· ἡ μὲν γὰρ κοινὴ πίστις καθάπερ θεμέλιος ὑπόκειται..., ἡ δὲ ἐξαιρετος ἐποικοδομουμένη συντελειοῦται τῷ πιστῷ καὶ συναπαρτίζεται αὐτὴ ἢ ἐκ μαθήσεως περιγινομένη καὶ τοῦ λόγου τὰς ἐντολάς ἐπιτελεῖν. Srov. též *Strom.* IV 100; V 11,1; VII 95,9.

⁶¹ *Strom.* II 28,4; 69,4; IV 106,1; V 4,1; 8,5–7.

⁶² Gn 12,4.

⁶³ *Strom.* V 26 (1 Kor 3,1–3.10), srov. VI 154.

⁶⁴ Tedy εἰς τὰς αὐδύτους καὶ αἰεδαίς περὶ τοῦ ὄντος ἐννοίας. *Strom.* II 6,1 (Ex 3,14; 20,21); srov. V 9,2.

⁶⁵ *Strom.* V 3,1 (srov. Mt 13,31–32; Mk 4,31–32; Lk 13,19).

⁶⁶ *Strom.* I 43,1; V 9,2; 53,3.

⁶⁷ *Strom.* I 33,2; VII 57,3.

⁶⁸ *Strom.* I 33,3.

⁶⁹ *Strom.* I 57; srov. 37.

⁷⁰ *Strom.* I 51,4; 52,1.

vědách je jako chtít sklízet hrozny z neobděláné vinice. Ono „hleďte a naleznete,“ říká Rozum právě proto, abychom se nedali „svést klamným filozofováním“ a působivými řečmi. Jsme povinni opevnit svou víru poctivým hledáním pravdy, poznáváním Boha, nakolik je to možné.⁷¹ Jinak řečeno, filozofii (tj. úsilí o moudrost)⁷² je třeba opřít o víru, a víru zase obrnit filozofií, protože pouhá víra nedokáže sama o sobě rozlišovat mezi pravdivými a nepravdivými výroky. Filozofická argumentace prospívá zbožnosti; lidé z ní mohou „vytěžit“ víru a taková víra je pak chráněna před podvodníky, kteří by chtěli Kristovo učení překrucovat.⁷³ Bylo by projevem hlouposti a omezenosti, kdyby si křesťan zacpával uši před soudobou vědou (řeckou filozofií).⁷⁴ Není čeho se bát – pravda je neporazitelná; zhroutit se nám mohou pouze nesprávné názory a je jen dobře, když se (pod tíhou pravdy) zhroutí.⁷⁵ Rozum/Slovo proto sice odmítá prázdné tlachání, jakým se může filozofie stát, ale podporuje upřímné bádání (θεωρία), protože se jím zpevňuje naše víra.⁷⁶

To ovšem neznamená, že by klasická řecká filozofie přes velkou hodnotu, kterou jí Klement se zjevným nadšením přikládá,⁷⁷ byla pro věřícího nepostradatelná. Ano, poctivá věda pomáhá k pochopení pravdy, protože je hledáním pravdy. Ale téměř všichni, říká Klement, jsme přece přijali učení o Bohu bez předchozího vzdělání, pouhou vírou, vychováni filozofií Písma svatého – Moudrostí, která si vystačí sama. Každý člověk může a má být filozofem, i když třeba neumí číst a psát; lhotejno, je-li Řek, barbar, otrok, stařec, dítě nebo dokonce žena. Moudrost je přístupná všem lidem bez rozdílu, tedy všem, kdo si ji zvolí.⁷⁸

Ten, kdo nám dal účast na bytí a na životě, nám dal také podíl na Rozumu/Slovu, protože chce, abychom žili rozumně a dobře.⁷⁹

Tímto se dostáváme k druhému a neméně důležitému aspektu vývoje křesťana „od víry k víře“. Víra přestává být pouze dobrovolným přitakáním duše; stává se vykonavatelkou dobra a základem správného jednání.⁸⁰ Toto tvrzení nám bude jasnější, uvědomíme-li si, že Klement užívá totéž slovo πιστός jak ve významu věřící, tak i *věrný*.⁸¹ Respektive, přesnější by bylo opačné vyjádření: Alexandrijský učitel spolu s ostatními řecky píšícími křesťanskými autory volí (po vzoru Septuaginty

⁷¹ Strom. I 18; 43; 53,4; V 11,1; 12,1; 53,3.

⁷² Mluví-li náš autor o filozofii, má ve shodě s dobovým pojetím na mysli snahu o poznání božských a lidských věcí, tedy ne nějaký konkrétní filozofický směr, ale „souhrn všech dobrých myšlenek, jež učí spravedlnosti spojené se zbožným věděním, ať už je vyslovila kterákoli z filozofických škol“ (srov. Strom. I 30,1–2; 37,5–6; 93; VI 54).

⁷³ Strom. I 8,1; 28,1; 33,2; 35,1.

⁷⁴ Povšimněme si, že zde Klement používá též obraz námořníků zacpávajících si uši před svůdným hlasem Sírén, jako když mluví o uvěření Slovu promlouvajícímu v Písmu (Strom. II 9,7)!

⁷⁵ Strom. VI 80,5–81,1.

⁷⁶ Strom. I 51,4; II 47,4.

⁷⁷ Klement stejně jako mnozí jeho současníci předpokládá, že filozofie je odvozena, či spíše vykradena z Bible (že například Platón opisuje od Mojžíše) a je tedy nepřímým dílem Boží prozřetelnosti, srov. např. Strom. I 18,4; 37; V 10,1; VI 156–160; VII 20,2.

⁷⁸ Strom. I 99,1; 100,2; IV 58,2–4.

⁷⁹ Strom. V 6,3.

⁸⁰ Strom. V 86,1: Ἡδὴ δὲ ἡ πίστις εἰ καὶ ἐκούσιος τῆς ψυχῆς συγκατάθεσις, ἀλλὰ ἐργατὶς ἀγαθῶν καὶ δικαιοπραγίας θεμέλιος. Srov. Strom. I 4,3; 170,1; II 9,2; IV 100,6.

⁸¹ Srov. např. Strom. II 18; IV 42.

a Nového zákona) pro pojmy „věřit“, „věřící“, „víra“ sloveso πιστεύειν a jeho odvozeniny, což není v rámci řecké literatury tak docela samozřejmé. Běžnější jsou ve smyslu „věřit, předpokládat, být přesvědčen“ synonyma νομίζειν, ἠγείσθαι, δοκεῖν, οἶεσθαι apod. Výrazy πίστις, πιστός a πιστεύειν jsou stejně jako πείθειν, πειθώ a πιθανός odvozeny od kmene -πιθ-, jehož základní význam je „spojovat“. Sloveso πείθειν proto neznamená na prvním místě „slovy přesvědčit“, „přemluvit“, ale „(pomocí daru) přesvědčit“, „zavázat si“, a pasivní πείθεσθαι pak „jít za někým“, „někoho věrně následovat“. Πίστος ἑταῖρος je tedy v první řadě člověk, který je mi (hluboce) zavázán, můj nerozlučný spojenec, přítel, jehož důvěru jsem si nějakým způsobem získal a který mi mou přízeň oplácí. Podobně substantivum πίστις vyjadřuje původně nikoli intelektuální přesvědčení, ale *hlubokou oddanost* k někomu a sloveso πιστεύειν pak znamená „spoléhat na něco nebo na někoho“, „důvěřovat někomu“, „mít k někomu pevný vztah“.⁸² Proto lze také Boha a člověka v jejich vztahu oba nazvat πιστός: Bůh je důvěryhodný, přesvědčivý a věrný, člověk důvěřující, věřící a věrný; věrná/věřící poslušnost člověka je založena na důvěryhodné Boží přesvědčivosti.

V tomto smyslu Klement o víře/věrnosti mluví jako o matce všech ctností,⁸³ a dále pak tvrdí, že ctnosti jsou vzájemně provázány; jedna vyplývá z druhé a jedna bez druhé nemůže existovat. Aby naznačil životnost a neoddělitelnost vztahů mezi jednotlivými ctnostmi, popisuje Klement toto jejich vzájemné vyplývání několika různými způsoby: a) víra > bázeň > naděje a lítost > zdrženlivost a trpělivost, láska a poznání;⁸⁴ b) lítost a naděje > víra > obezřetnost, tj. bázeň (+ vzdělání) > láska zdokonalená poznáním;⁸⁵ c) bázeň > lítost a naděje > láska⁸⁶ a d) láska + bázeň = víra.⁸⁷ Jako by lidská věrnost/víra a láska spolu s ostatními ctnostmi tvořily jeden „začarovaný kruh“, do něhož člověk vstupuje neznámo kudy díky Boží milosti, tedy vlastně věrností Boží. Proto může Klement říci, že kdo se zhostí jedné ctnosti, získává tak svým způsobem všechny.⁸⁸

„Každý zákonodárce, pokud má být k něčemu užitečný, stanovuje zákony v první řadě s ohledem na nejvyšší ctnost.“ A tou je schopnost věrnosti/víry. Potřebujeme ji v každé situaci – v míru, ve válce i v životě vůbec – a obsahuje v sobě jakoby všechny ostatní ctnosti. „Ani válka ani povstání není to nejlepší; přejme si, aby jich nebylo třeba, to nejlepší je pokoj mezi lidmi a láska.“ Z toho vysvítá, že nejvznešenější modlitbou je podle Platóna prosba o pokoj, a nejvyšší matkou všech ctností že je víra.⁸⁹

⁸² J. H. Heinrich SCHMIDT, *Synonymik der Griechischen Sprache*, sv. 1, Leipzig: B. G. Teubner, 1879, s. 336; srov. Hjalmar FRISK, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1967, s. 487n.

⁸³ *Strom.* II 23,5; srov. 55,3; VII 21,1–2. Viz též Alfredo BRONTESSI, *La soteria in Clemente Alessandrino*, Roma: Università Gregoriana Editrice, 1972, s. 524.

⁸⁴ *Strom.* II 31,1.

⁸⁵ *Strom.* II 45,1.

⁸⁶ *Strom.* II 41,1.

⁸⁷ *Strom.* II 53,5.

⁸⁸ *Strom.* II 80,2n.; srov. II 45,1. Neznamená to tedy, že by bylo možné dosáhnout úplné dokonalosti zdokonalením se v některé ze ctností. Žádný člověk nemůže být dokonalý ve všech ohledech, s výjimkou Toho, který kvůli nám oblékl lidství (srov. *Strom.* IV 130).

⁸⁹ *Strom.* II 23,2–5 (Platón, *Zákony* I,630c.628c).

Jakmile si člověk vírou „otevře uši“ a uslyší hlas Rozumu/Slova, bývá ohromen jeho velkolepou skutečností a padne na něj φόβος (bázeň, strach, hrůzooplýný stud).⁹⁰ Klement zdůrazňuje, že se nejedná o nějaký iracionální afekt (πάθος), ale vlastně o totéž, co filozofové nazývají obezřetností (εὐλάβεια) neboli racionálním odmítnutím (ἐκκλισις) zla. V Písmu je přece přislíbeno: „Kdo mi naslouchá, bude žít v pokoji a důvěře, bude klidný, nebude se bát ničeho zlého.“⁹¹ Z toho vyplývá, že z bázně před Hospodinem (neafektivní φόβος) odmítnout zlo znamená zbavit se strachu (afektivní φόβος) – přestat se bát díky bázni neznamená navodit stav, kdy člověk nepodléhá afektům, pomocí afektu, ale na základě výchovy (kterou působí neafektivní bázeň) se naučit afekty ovládat.⁹² Bázeň před Hospodinem tedy není srovnatelná se strachem, jaký člověk mívá z nebezpečného zvířete, ale spíše s uctivým respektem, jež pocituje dítě před přísným (protože milujícím) otcem. Nebo, ještě přesněji řečeno, uvěřivší člověk se vlastně nezalekne Boha, ale svého hříchu, zhrzoí se svých zlých skutků, případně možnosti, že by takové skutky mohl v budoucnu spáchat.⁹³ Víra není založena na bázni, ale bázeň na víře, upozorňuje Klement, protože uvěřením se rozhodujeme vzít na vědomí předmět a důvod následného zděšení.⁹⁴

Spolu s nadějí, která z víry vzniklou bázeň provází (neboť „v bázni před Hospodinem je pevná naděje“),⁹⁵ působí tento úlek nad skutečností, kdo je Bůh a kdo jsem já, v člověku lítost (μετάνοια), to znamená zpětné pochopení a domyšlení vlastních skutků a postojů do všech důsledků.⁹⁶ Na základě této lítosti jsou pak člověku odpuštěny jeho viny, on může opustit své pohanské živoření (προβίωτης) a vkročit do skutečného života. Má před sebou nový začátek.⁹⁷ Proto lze říci: „Počátkem moudrosti je bázeň před Hospodinem, kdo ji koná, je nanejvýš prozíravý.“⁹⁸ V „konání“ moudrosti pak spočívají další z víry se rodící ctnosti: zdrženlivost, trpělivost a láska, která je přivedena k dokonalosti poznáním.

Touto z lásky poznávající vírou/věrností tedy můžeme a máme napodobovat Boha.⁹⁹ Jak říká „božský“ Platón: „Připodobněme se Bohu tím, že se staneme na základě rozvážnosti spravedlivými a svatými, nakolik je to možné.“¹⁰⁰ To znamená,

⁹⁰ Tušení těchto „nepřijemností“ je samozřejmě jedním z důvodů jeho předchozí uzavřenosti.

⁹¹ Př 1,33.

⁹² Φόβω δὲ ἀφοβίαν εἰσάγων οὐ πάθει ἀπάθειαν, παιδεῖα δὲ μετριοπάθειαν ἐμποιεῖ (*Strom.* II 39,4), srov. *Strom.* II 40,2–3.

⁹³ *Strom.* II 32–35; 46,4; 53,4; IV 9,7; 11,1; 131,6n.

⁹⁴ *Strom.* II 30.

⁹⁵ Př 14,16.26 (in *Strom.* II 40,3).

⁹⁶ Takto etymologizuje sám Klement v *Strom.* II 26,5: κρίνεται..., εἰ μετέγνω, ὅπερ ἐστὶ μετὰ ταῦτα ἔγνω· βραδεία γὰρ γνῶσις μετάνοια. Respektive je tu dvojí lítost: ta běžná lituje spáchaného skutku, když jej pochopí, ale lítost, která pochopí samu podstatu (φύσις) hříchu, člověka od hřešení předem odpuzuje, takže ten pak (v ideálním případě) nehřeší vůbec (*Strom.* VI 97,4; srov. II 26,5).

⁹⁷ *Strom.* I 92,1; II 56–59; IV 153,3.

⁹⁸ Př 1,7 (in *Strom.* II 33,2; 35,5; 36,1; 37,2; srov. 84,1).

⁹⁹ Myslí se věrností jak ze strany člověka, tak ze strany Boha. Připodobňovat se Bohu není možné bez svobodné volby (προαίρεσις), ale na druhou stranu nelze říci, že by všechno záviselo na naší vůli. Ano, musíme vynaložit určitou snahu, abychom konali dobro, ale nebyli bychom toho schopni, kdyby nás Otec nepřitahoval k sobě (srov. *Strom.* V 7,1–3).

¹⁰⁰ Platón, *Theaitétos* 176b: Διὸ καὶ πειρᾶσθαι χρὴ ἐνθύνειν ἐκεῖσε φεύγειν ὅτι τάχιστα. φυγὴ δὲ ὁμοίως θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν. ὁμοίως δὲ δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι (in *Strom* II 100,3; 131,5; 133,3; 136,6; III 42,5).

naučme se v první řadě ovládat své afekty (πάθη, tedy prchlivost, strach, žádostivost apod.), či ještě lépe ovládat sebe, abychom stejně jako Bůh afektům vůbec nepodléhali.¹⁰¹ Posláním křesťana postupujícího od víry k víře, tj. pravého gnostika, není však jen vyvarovat se zla, vždyť dodržování litery Zákona je jen cestou k evangeliu a ke konání dobra. Jeho úkolem není dokonce ani konání dobra z bázně před Bohem nebo z naděje na příslibenou nebeskou odměnu a slávu. Dospěle věřící a ve víře poznávající člověk koná dobro z lásky, koná dobro pro dobro samotné, a po celý život i ve smrti tak prolévá svou věrnost/víru jako mučednickou krev.¹⁰²

I kdyby čistě hypoteticky dal Bůh gnostikovi možnost beztrestně dělat to, co je zakázáno, i kdyby mu dokonce někdo příslibil, že za to získá jako odměnu dobra blažených, i kdyby jej někdo přesvědčil o tom, že Bůh jeho skutky přehledně, nikdy by se nerozhodl udělat nic, co by odporovalo správnému Slovu/platnému argumentu,¹⁰³ protože si už jednou zvolil to, co je skutečně krásné, co je hodno být zvoleno samo kvůli sobě, a proto milováno. Kdyby čistě hypoteticky dal někdo gnostikovi vybrat, co si přeje víc, jestli poznání Boha, nebo věčnou spásu, a tyto věci, které jsou ve skutečnosti absolutně totožné, by od sebe odlišoval, pak by si gnostik bez sebemenšího zaváhání vybral poznání Boha, protože by došel k závěru, že věci, kterou by si měl zvolit pro ni samotnou, je specifická vlastnost víry dospívat k poznání prostřednictvím lásky.¹⁰⁴

Proto je (Boží a lidská) věrnost/víra silou ke spáse či základem spásy:¹⁰⁵ božskou láskou přibližuje člověka k plnému poznání Boha. Spása pak podle Klementa spočívá ve věčném poznávajícím patření na Boha, v pokoji a duchovním nasycení, v obnovení (ἀποκατάστασις), přijetí za syny a zbožštění.¹⁰⁶ Toto nazíravé duchovně-intelektuální poznání (θεωρία), je naplněním a důkazem onoho poznání ve zkratce, jehož se věřícímu dostává zpočátku,¹⁰⁷ a je do určité míry možné už zde na zemi – u lidí čistého srdce, kteří hledají pravdu z lásky.¹⁰⁸

„Bůh je láska“ (1 Jan 4,16), a proto ti, kdo milují, jej mohou poznat, neboť „on je věrný“ (1 Kor 1,9; 10,3), a proto se svěťuje ve svém učení těm, kdo věří, kdo jsou věrní. Musíme uzpůsobit sebe pro něj božskou láskou, abychom hleděli podobní na podobného, poslušní slovu pravdy, v nevinnosti a čistotě jako naše děti, když nás poslouchají.¹⁰⁹

Namísto závěru se nyní pokusme parafrázovat zmíněné Zenonovo podobenství o původu vědění v Klementově duchu: Aby člověk mohl dojít k poznání božských skutečností, musí otevřít zatnutou pěst (πίστις – lidské uvěření, slyšení Božího hlasu), vložit svou ruku do podané ruky Boží (πίστις – Boží přesvědčivost a lidské

¹⁰¹ Srov. např. *Strom.* II 72,2; 81,1; III 57,1. Obtížně přeložitelný termín *pathos* (zde: afekt, tradičně: vášně) znamená „pohnutost“, pasivní prožívání, cosi, co se člověka zmocní. Bůh jakožto *actus purus* je pak nutně *apathés*.

¹⁰² *Strom.* IV 135,1–4; 15,3; srov. IV 14,1; 29,4; 92,4; 113,5–114,1; 130; VI 60,2.

¹⁰³ Ὁρθὸς λόγος.

¹⁰⁴ *Strom.* IV 146,1.136,5: ...ἐλοιτ' αὖν τὴν γνώσιν τοῦ θεοῦ, δι' αὐτὴν αἰρετὴν κρίνας εἶναι τὴν ἐπαναβεβηκυῖαν τῆς πίστεως δι' ἀγάπην εἰς γνώσιν ἰδιότητα.

¹⁰⁵ *Strom.* Řím 1,16 (in *Strom.* II 53,5 a 14,3).

¹⁰⁶ *Strom.* I 173,6; IV 40,2–4; V 12,1–2; VI 2; VII 13 a 56 (srov. Ž 82,6), 68,5.

¹⁰⁷ *Strom* VII 57,3.

¹⁰⁸ *Strom.* VI 129,4; VII 10; 57,1.

¹⁰⁹ Ἀγαπῇ δὲ ὁ θεὸς ὁ τοῖς ἀγαπῶσι γνωστός, ὡς πιστὸς ὁ θεὸς ὁ τοῖς πιστοῖς παραδιδομένος διὰ τῆς μαθήσεως. καὶ χρὴ ἐξουκλειοῦσθαι ἡμᾶς αὐτῷ δι' ἀγάπης τῆς θείας ἵνα δὴ τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ θεωρῶμεν, κατακοῦντες τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας ἀδόλως καὶ καθαρῶς δίκην τῶν πειθόμενων ἡμῖν παίδων (*Strom.* V 13,1–2).

přítakání; milost poznání ve zkratce), stisknout ji (πίστις – lidská věrnost a z intelektuální reflexe vzešlé přesvědčení) a nechat se uchopit druhou Boží rukou, spočinout v jeho náruči (πίστις – Boží věrnost, milost poznání v plnosti). Jedině věrnost/víra jakožto svobodná a rozhodná poslušnost vůči Slovu tedy umožňuje poznání živého Boha – věčnou spásu, neboť ona navazuje vztah lásky Boha s člověkem, který se pak naplno realizuje po (ve) smrti.¹¹⁰

The Concept of *pistis* in *Stromata* of Clement of Alexandria

Keywords: Clement of Alexandria; *Stromata*; Faith; Patrology

Abstract: The article discusses the concept of *pistis* as used by Clement of Alexandria. According to this author, human *pistis* (faith and faithfulness) has two stages: 1) voluntary hearing of God's "voice" and assent with it, and 2) intellectual grasp and practical realization of the believed message. This human *pistis* is at the same time fully dependent on the divine *pistis*: on trustworthiness and plausibility that attracts human belief, and on faithfulness that enables recognizing love as the peak and aim of human *pistis*.

¹¹⁰ Tento článek by nemohl vzniknout bez nescíslných rozhovorů s Janou Plátovou a několika mimořádně podnětných diskusí s Matyášem Havrdou. Těmto přátelům patří můj dík. V neposlední řadě bych chtěla poděkovat prof. Lence Karfíkové, Dr. theol., za cenné rady a konzultace.